

Agata Flejter-Wojciechowicz

Przegląd roślin leczniczych Izraela

Ekonomiczne Problemy Usług nr 65, 227-236

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AGATA FLEJTER-WOJCIECHOWICZ

Uniwersytet Szczeciński

PRZEGLĄD ROŚLIN LECZNICZYCH IZRAELA

Wstęp

Rośliny lecznicze towarzyszą człowiekowi od czasów prehistorycznych. Już neolityczne ludy pierwotne знаły sposoby wytwarzania środków leczniczych, olejków, barwników itp. z poszczególnych gatunków roślin lub ich części. Przez tysiąclecia wiedza ta przekazywana była ustnie z pokolenia na pokolenie¹. Zachowały się tylko nieliczne źródła pisane traktujące o ziołolecznictwie, a jednym z nich jest papyrus Ebersa z Teb. Biblia także jest źródłem, z którego można się dowiedzieć, w jaki sposób starożytni Izraelici korzystali z leków roślinnych².

Żydzi oraz Arabowie w znaczący sposób przyczynili się do rozwoju „przemysłu zielarskiego”. Wytwarzane przez naród Izraelski preparaty wykazywały działanie pielęgnacyjne, kojące i złuszczone. W tekście Biblii można odnaleźć aż kilkadziesiąt nazw roślin leczniczych wraz z opisami ich zastosowania i działania. Wśród wymienionych gatunków znajdują się m.in.: czarnuszka, gorczyca, len, malwa, mięta, piołun, ruta, tymianek, aloes, cynamon, kadzidło, mirra, mirt i traganek³.

Ziołolecznictwo w Izraelu przeżywa obecnie swój renesans: z roku na rok wzrasta liczba sklepów oferujących asortyment zielarski. Leki roślinne budzą też

¹ Cz. Bańkowski, J. Serwatka, *Pożyteczne chwasty*, Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich PZWL, Warszawa 1977, s. 178; A. Sarwa, *Wielki leksykon roślin leczniczych*, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1989, s. 44.

² R. Cherry, *Biblia leczy*, Wyd. M, Kraków 2006, s. 118–121.

³ M. Kawalko, *Historie ziołowe*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Lublin 1986, s. 3–6; A. Sarwa, *Wielki...*, op.cit.; J. Rogala, R. Maciej, *Zielnik dla każdego*, Wyd. BAOBAB, Warszawa 2006, s. 5.

coraz większe zainteresowanie turystów. Większość preparatów zawiera w swym składzie materiał zielarski pochodzący z roślin, które w Polsce nie występują i nie są powszechnie znane. Niniejsze opracowanie ma na celu ustalenie działania leczniczego dużej grupy ziół, które wykorzystywane są w ziołolecznictwie przez współczesnych mieszkańców Izraela. Jest to niezwykle ważne z punktu widzenia „bezpiecznej” turystyki religijnej. Ziemia Święta jest miejscem pielgrzymek oraz wypraw indywidualnych, z których często przywożone są mieszanki ziołowe oraz kosmetyki naturalne bogate w ekstrakty ziołowe oraz minerały z Morza Martwego. Szczególnym zainteresowaniem wśród turystów cieszą się ziołowe preparaty zwalczające objawy łuszczycy i trądziku oraz mieszanki ziołowe wspomagające trawienie. Znajomość roślin leczniczych pozwala turystom ustalić skład sprzedawanych mieszanek i chroni przed ich niewłaściwym zastosowaniem.

Ponieważ sprzedaż leków i kosmetyków roślinnych w Izraelu odbywa się zazwyczaj w wyspecjalizowanych punktach w obrębie określonych dzielnic, możliwe byłoby w przyszłości opracowanie przewodnika uwzględniającego ich lokalizację, co znacznie ułatwiłoby turystom dostęp do oferowanych przez nie produktów.

1. Charakterystyka przyrodnicza państwa Izrael

Współczesne państwo Izrael położone jest na terenie południowo-zachodniej Azji i – z wyjątkiem wąskiego pasa nizin nad Morzem Śródziemnym – ma ono charakter wyżynno-górzysty. Cały obszar państwa pokryty jest poziomo zalegającymi osadami kredy i jury oraz trzeciorzędu i plejstocenu. Znaczna różnorodność w zakresie ukształtowania powierzchni wpływa na zróżnicowanie typów klimatu. W północno-zachodniej części Izraela występuje klimat podzwrotnikowy typu śródziemnomorskiego, zaś na południu oraz wschodzie – zwrotnikowy i suchy. Na południu opady są skąpe i często nie przekraczają 25 mm rocznie, podczas gdy na północy, w Górach Galilejskich średnie roczne opady sięgają 1100 mm. Opady deszczu notuje się od miesiąca października do kwietnia. Miesiące letnie pozostają suche i gorące, jedynie w strefie nadmorskiej letnie upały łagodzone są przez morską bryzę. Najcieplejszym miesiącem jest sierpień, w czasie którego na nizinach średnie temperatury wynoszą od 28°C do 33°C, spadając do około 24°C na obszarach wyżej położonych. W styczniu średnie temperatury powietrza na nizinach wynoszą od 14 do 16°C, podczas gdy na wyżynach spadają nawet poniżej 10°C⁴ (Czekalski 2007).

⁴ M. Czekalski, *Przegląd bylin ozdobnych rosnących dziko w Izraelu*, Rocznik Akademii Rolniczej w Poznaniu - CCCLXXXIII, Poznań 2006.

Warstwa glebowa Izraela jest stosunkowo uboga i słabo wykształcona. Na terenie państwa dominują skaliste lentosole i piaszczyste arenosole. Na południu kraju przeważają gleby brunatne kambisole. Obszary północne pokryte są kalcisolami zawierającymi nies cementowane węglany. W południowej części kraju poza kambisolami występują solońce i solończaki, które bywają wolne od szaty roślinnej lub porośnięte roślinnością halofilną⁵.

Zasoby wodne Izraela są ubogie ze względu na nierównomierne opady i susze występujące w porze letniej. Wody podziemne występują w dwóch basenach: wzdłuż wybrzeża Morza Śródziemnego oraz na terenach górzysto-wyżynnych. Największą izraelską rzeką jest Jordan, który swój bieg kończy w Morzu Martwym⁶.

Geomorfologia, klimat oraz ubogie zasoby wód powierzchniowych w istotny sposób kształtują szatę roślinną Izraela, którą – mimo trudnych warunków ekologicznych – uznać należy za stosunkowo bogatą i dość zróżnicowaną ze względu na specyfikę klimatu.

Na terenie państwa Izrael dominuje roślinność stepowa, półpustynna i pustynna oraz śródziemnomorska. Do tej pory udało się zidentyfikować 2780 gatunków flory naczyniowej. Występujący na północy kraju pierwotny zawsze zielony las dębowy został na znacznej powierzchni wytrzebiony na skutek działań rolniczych. Zniszczone powierzchnie lasów dębowych zostały zastąpione na północy i na wybrzeżach przez zarośla typu: makia i garig oraz zbiorowiska kserofitycznych krzewinek typu frygana o lokalnej nazwie batha. Najbardziej rozpowszechnione są zarośla makii, stanowiące wtórną formację roślinną występującą w miejscach zniszczonych lasów dębowych. Zbudowane są one z wiecznie zielonych, sucholubnych, twarolistnych zarośli składających się ze skarłatych drzew, drobnolistnych krzewów i krzewinek oraz licznych gatunków aromatycznych roślin zielnych. Na glebach wapiennych makia przechodzi w formację garig, na którą składają się drobnolistne krzewy i krzewinki, rośliny zielne, a także zbiorowiska trawiaste. Frygana z kolei utworzona jest przez twarolistne, kolczaste krzewy, które zrzucają liście w okresie suszy⁷.

2. Materiał i metody pracy

Przedmiot badań stanowiły rośliny lecznicze występujące w granicach wspólnego państwa Izrael oraz ich rola w leczeniu określonych dolegliwości, zabu-

⁵ *www.mfa.gov.il*.

⁶ M. Czekański, *Przegląd...*, op.cit.

⁷ Z. Podbielkowski, *Fitogeografia części świata: Europa, Azja, Afryka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 195–239; M. Czekański, *Przegląd...*, op.cit.

rzeń i chorób. Dane wykorzystane w opracowaniu pozyskano, analizując literaturę z zakresu etnobotaniki, fitogeografii i ziołolecznictwa. Wśród zgromadzonych pozycji znalazły się publikacje autorów polskich i światowych, między innymi: Palevitch, Yaniv, Dafni, Fridman 1986, Reiff, Zakut 1999, Lev 2006, Boutraa 2010. Dane pozyskiwano także ze stron internetowych zawierających treści z zakresu medycyny ludowej, etnografii i botaniki. Analizowano mapy udostępnione przez Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie oraz Uniwersytet w Haifie. Uzyskane w ten sposób informacje pozwoliły ustalić listę gatunków leczniczych występujących na terenie Izraela oraz dokonać podziału roślin ze względu na ich zastosowanie. Przy tworzeniu opracowania korzystano głównie z publikacji obcojęzycznych – angielskich i izraelskich.

3. Ziołolecznictwo we współczesnym Izraelu

Blisko 447 gatunków roślin leczniczych wykorzystywanych jest przez różne grupy etniczne zamieszkujące obecne państwo Izrael⁸.

Beduini znają i wykorzystują od pokoleń 193 gatunki roślin, Żydzi jemeńscy 151, Żydzi iraccy 150, a Żydzi perscy 65 gatunków. Niektóre gatunki wykorzystywane są przez wszystkie z wymienionych grup etnicznych. Druzowie zamieszkujący Wzgórza Golan, Carmel i okolice Galilei oraz Beduini, arabscy muzułmanie i chrześcijanie z Galilei wykorzystują wspólnie takie gatunki roślin leczniczych, jak: ruszczyk kolczasty (*Ruscus aculeatus* L.), wawrzyn szlachetny (*Laurus nobilis* L.), melisa lekarska (*Melissa officinalis* L.) oraz dziki majeranek (*Origanum syriacum* L.). Z kolei Beduini z pustyni Negew oraz Pustyni Judzkiej regularnie korzystają z właściwości leczniczych poganka rutowatego (*Peganum harmala* L.), drzewa „szczoteczki do zębów” (*Salvadora persica* L.) oraz piołunu judejskiego (*Artemisia judaika* L.). Żydzi jemeńscy wykorzystują gumożywicę otrzymywaną z korzeni i kłaczy zapaliczki cuchnącej (*Ferula assa-foetida* L.) oraz „cierń Chrystusa” (*Ziziphus spina-Christi* Willd.). Z kolei Żydzi irańscy stosują znaną z Biblii mannę perską (*Alahgi graecorum* Medic.), bazylię pospolitą (*Ocimum basilicum* L.) oraz stulicę psią (*Descurainia sophia* Webb & Berth.). Żydzi iraccy wykorzystują fiołek wonny (*Viola odorata* L.) oraz wierzbę białą (*Salix alba* L.). Pochodzący z Etiopii mieszkańcy współczesnego Izraela w oparciu o wielowiekową tradycję ludową wykorzystują z kolei gorczycę czarną (*Brassica nigra* Koch.)⁹.

Wraz ze wzrostem popytu na leki ziołowe, wzrasta liczba sklepów oferujących asortyment z tego zakresu. Obiekty takie powstają licznie w dzielnicach o wysokim

⁸ E. Lev, *Ethno-diversity within current ethno-pharmacology as part of Israeli traditional medicine*, Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine 2006, 2(4), s. 1–12.

⁹ D. Palevitch, Z. Yaniv, A. Dafni, J. Fridman, *Medical plants of Israel: An ethnobotanical survey*, Cracker LE, Simon SE. Oryx Press, USA 1986, s. 281–345.

odsetku nowych imigrantów etiopskich Żydów, gdyż ta właśnie grupa etniczna jest szczególnie wierna ludowej tradycji w zakresie różnorodnych metod leczenia¹⁰.

4. Podział roślin leczniczych Izraela ze względu na ich działanie terapeutyczne

Tabela 1

Rośliny stosowane w schorzeniach skórnych

Gatunek	Surowiec leczniczy	Zastosowanie	Występowanie na terenie Izraela
<i>Aloe vera</i> L.	sok	trudno gojące się rany powierzchniowe	Północ i strefa wybrzeża
<i>Asphodelus microcarpus</i> Salzm. et Viv.	korzenie	łuszczycyca	cały kraj
<i>Brassica napus</i> L.	liście i nasiona	trądzik	wzgórza Golan
<i>Cleome droserifolia</i> (Forssk.) Delile	liście	podrażnienia skóry, otarcia i rany	południe, okolice Hebronu
<i>Colotropis procera</i> (Ait.) Ait.	włókno	choroby skóry o różnej etiologii	południe
<i>Eruca sativa</i> Miller	liście i nasiona	słaba kondycja włosów i paznokci	Wzgórza Golan
<i>Ficus carica</i> L.	sok	brodawki	wybrzeże
<i>Geranium robertianum</i> L.	korzeń	trądzik	całym kraj
<i>Laurus nobilis</i> L.	liście	choroby skóry o różnej etiologii	północ i centrum
<i>Linum sativum</i> L.	nasiona	trądzik, choroby skóry	cały kraj
<i>Lupinus varius</i> L.	nasiona	plamy pigmentacyjne	północ i centrum
<i>Malva nicaeensis</i> All.	liście, korzenie	rany, wszy	cały kraj
<i>Nerium oleander</i> L.	liście	choroby skóry o różnej etiologii	cały kraj poza pustynią Negew
<i>Urginea maritima</i> (L.) Baker	sok	choroby skóry o różnej etiologii	cały kraj

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Boutraa, *Growth Performance and Biomass Partitioning of the Desert Shrub Calotropis Procera under Water Stress Conditions*, Research Journal of Agriculture and Biological Sciences 2010, 6(1); E. Lev, *Ethno-diversity...*, op.cit.; D. Palevitch, Z. Yaniv, A. Dafni, J. Fridman, *Medical...*, op.cit.; <http://flora.huji.ac.il>; www.gal-soc.org; www.ibro.pl; www.jiaogulan.pl.

¹⁰ M. Reiff, H. Zakut et al., *Illness and treatment perceptions of Ethiopian immigrants and their doctors in Israel*, American Journal of Public Health 1999, 89(12), s. 1814–1818.

Tabela 2

Rośliny stosowane w gorączce i przeziębieniu

Gatunek	Surowiec leczniczy	Zastosowanie	Występowanie na terenie Izraela
<i>Glycyrrhiza glabra</i> L.	korzeń	gorączka	obszar pustyni Negew
<i>Haplophyllum tuberculatum</i> (Forssk.) A.Juss	liście	gorączka	cały kraj
<i>Marticaire aurea</i> (Loefl.) Sch.Bip.	liście i kwiaty	gorączka	Wzgórza Golan
<i>Quercus ithaburensis</i> Webb.	owoce	gorączka	północ i centrum
<i>Silene aegytiaca</i> L.	liście, owoce, korzenie	długo utrzymujące się stany podgorączkowe	północ, centrum i południowy zachód
<i>Tamarix aphylla</i> (L.) Karsten	liście	gorączka	cały kraj

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.gal-soc.org; <http://flora.huji.ac.il>; www.labome.org; www.siamb.org.il; www.wisegeek.com.

Tabela 3

Rośliny stosowane w chorobach psychicznych i neurologicznych

Gatunek	Surowiec leczniczy	Zastosowanie	Występowanie na terenie Izraela
<i>Crataegus sempervivens</i> L.	owoce	nadmierna pobudliwość	wzgórza Golan
<i>Hypericum triquetifolium</i> Turra	liście	depresja	północ, centrum i południowy zachód
<i>Lavandula officinalis</i> Mill.	kwiaty	bezsenna, pobudliwość	strefa wybrzeża
<i>Melissa officinalis</i> L.	liście i kwiaty	pobudliwość, stany lękowe	strefa wybrzeża
<i>Varthemia iphinooides</i> (Boiss.) Blanche	liście	nerwice, nadpobudliwość ruchowa, stany lękowe	cały kraj

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://flora.huji.ac.il>; www.bioportfolio.com; www.gal-soc.org; www.palestineremembered.com; www.selfsufficientish.com; www.uicnmed.org.

Tabela 4

Rośliny stosowane w chorobach układu krwionośnego

Gatunek	Surowiec leczniczy	Zastosowanie	Występowanie na terenie Izraela
<i>Calicotome villosa</i> (Poir.) Link	kwiaty	niedomagania ze strony serca i żył	północ i centrum
<i>Crataegus azarolus</i> L.	kwiaty i owoce	choroby układu krążenia	północ i strefa wybrzeża
<i>Daucus carota</i> L.	korzeń	niedokrwistość	cały kraj
<i>Nigella sativa</i> L.	nasiona	zaburzenia pracy mięśnia sercowego	strefa wybrzeża
<i>Satureya thymbra</i> L.	liście	zaburzenia pracy mięśnia sercowego	północ i centrum
<i>Ziziphus spina – christi</i> (L.) Desf.	liście i owoce	miażdżycy	cały kraj

Źródło: opracowanie własne na podstawie: E. Lev, *Ethno-diversity...*, op.cit.; <http://flora.huji.ac.il>; <http://lib.bioinfo.pl>; www.bioportfolio.com; www.gal-soc.org.

Tabela 5

Rośliny stosowane w chorobach dróg oddechowych

Gatunek	Surowiec leczniczy	Zastosowanie	Występowanie na terenie Izraela
<i>Cydonia vulgaris</i> Persc.	liście i owoce	zapalenie płuc	centrum
<i>Marrubium vulgare</i> L.	liście	stany zapalne oskrzeli, astma	cały kraj
<i>Parietaria judaica</i> L.	liście	choroby układu oddechowego	północ, centrum i południowy zachód
<i>Pistacia lantiscus</i> L.	liście	problemy z oddychaniem	północ i centrum

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://flora.huji.ac.il>; <http://journals.tubitak.gov.tr>; www.ayushveda.com; www.gal-soc.org; www.righthealth.com.

Tabela 6

Rośliny stosowane w schorzeniach dróg rodnych i leczeniu bezpłodności

Gatunek	Surowiec leczniczy	Zastosowanie	Występowanie na terenie Izraela
<i>Artemisia judaica</i> L.	liście i korzenie	nieregularne miesiączki	południe i południowy wschód
<i>Astragalus macrocarpus</i> DC.	owoce	impotencja	wzgórza Golan
<i>Origanum majorana</i> L.	liście i kwiaty	nieregularne miesiączki	wzgórza Golan
<i>Verbascum eremobium</i> Murb.	liście	stany zapalne narządów rozrodczych, choroby weneryczne	cały kraj

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://flora.huji.ac.il>; <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com>; www.gal-soc.org.

Tabela 7

Rośliny stosowane w schorzeniach układu wydalniczego

Gatunek	Surowiec leczniczy	Zastosowanie	Występowanie na terenie Izraela
<i>Polygonum equisetiforme</i> Sibth	korzeń	choroby nerek	cały kraj
<i>Rhus coriaria</i> L.	owoce	stany zapalne dróg moczowych	północ i centrum
<i>Rosmarinus officinalis</i> L.	liście	choroby nerek	centrum

Źródło: opracowanie własne na podstawie: E. Lev, *Ethno-diversity...*, op.cit.; <http://flora.huji.ac.il>; www.gal-soc.org; www.uicnmed.org.

Tabela 8

Rośliny stosowane w chorobach układu pokarmowego i przy zatruciach

Gatunek	Surowiec leczniczy	Zastosowanie	Występowanie na terenie Izraela
<i>Anchusa stigosa</i> Banks et Sol	korzeń	bóle brzucha	północ
<i>Artemisia sieberi</i> Besser	korzeń	bóle brzucha, cukrzyca	cały kraj
<i>Cerantonía siliqua</i> L.	owoce	bóle brzucha, biegunki	północ, centrum, południowy zachód
<i>Ceterach officinarium</i> DC	liście	wrzody dwunastnicy	cały kraj
<i>Cistanche tubulosa</i> (Schenk) Hook.f.	liście i kwiaty	żółtaczka	pustynia Negew, okolice Hebronu i strefa Gazy
<i>Citrullus colocynthis</i> (L.) Schrad	nasiona	choroby wątroby, cukrzyca	cały kraj
<i>Coriandrum sativum</i> L.	nasiona	gazy jelitowe, otyłość	północ, centrum i południowy zachód
<i>Coridothymus capitatus</i> (L.) Rech.f.	liście	boleści i stany zapalne przewodu pokarmowego	północ, centrum i okolice Hebronu
<i>Artiplex halimus</i> L.	korzeń	gazy jelitowe, zaparcia	wybrzeże
<i>Myrtus communis</i> L.	liście	bóle żołądka i jelit	północ
<i>Euphorbia hierosolymitana</i> Boiss.ex Boiss.	korzeń	bóle brzucha i zaparcia	północ i centrum
<i>Quercus calliprinos</i> Webb.	gałęzie	wrzody żołądka	północ i centrum, w tym okolice Hebronu
<i>Micromeria fruticosa</i> L. Druce	liście	bóle brzucha i biegunki	północ i centrum
<i>Sideritis montana</i> L.	łodygi, liście i kwiaty	zaburzenia trawienia	wzgórza Golan, zbocza góry Hermon
<i>Verbena officinalis</i> L.	liście	bóle brzucha	cały kraj

Źródło: E. Lev, *Ethno-diversity...*, op.cit.; D. Palevitch, Z. Yaniv, A. Dafni, J. Fridman, *Medical...*, op.cit.; <http://flora.huji.ac.il>; www.gal-soc.org; www.jbaas.com; www.magicznyogrod.pl.

Podsumowanie

Cel opracowania stanowiło ustalenie działania leczniczego dużej grupy roślin leczniczych, które wykorzystywane są w ziołolecznictwie przez współczesnych mieszkańców Izraela z największą częstotliwością. Dane wykorzystane w opraco-

waniu pozyskano na drodze analizy literatury światowej, m.in.: Palevitch, Yaniv, Dafni, Fridman 1986, Reiff, Zakut 1999, Lev 2006, Boutraa 2010. Uzyskane w ten sposób informacje pozwoliły ustalić listę gatunków leczniczych występujących na terenie Izraela oraz dokonać podziału roślin ze względu na ich zastosowanie.

Na podstawie analizy literatury stwierdzono, że na terenie współczesnego państwa Izrael w oficjalnym użyciu pozostaje 67 gatunków roślin leczniczych, z czego 18 gatunków jest szeroko uprawianych na całym świecie. Najliczniejszą grupę wśród nich stanowią zioła stosowane w przypadku chorób skóry (14 gatunków) oraz chorób układu pokarmowego (15 gatunków). Najmniej gatunków (3) ma zastosowanie w przypadku chorób układu wydalniczego. Znaczna liczba ziół wykorzystywana jest do leczenia chorób skóry i układu pokarmowego, gdyż w tej strefie klimatycznej zatrucia pokarmowe oraz otarcia i odparzenia skóry są powszechnymi dolegliwościami¹¹.

REVIEW OF THE MEDICINAL PLANTS OF ISRAEL

Summary

In recent years in Israel there has been a growing interest in herbal products. Each year the number of stores offering herbal drugs increases in number. Medicinal plants are eagerly bought by European tourists. Most of these drugs contain herbal material from plants that are not widely known in Poland and do not occur here. Therefore, the subject of the study was a large group of medicinal plants which are used in herbal medicine by the contemporary inhabitants of Israel. The data was obtained by analyzing Polish and world literature. The data acquired in this way made it possible to establish a list of medicinal plants used in Israel. Plants were divided because of their medicinal use. Basing on an analysis of lists of herbs it was found out that in the modern Israel there are 67 herbs in official use. Most of these herbs are used in treatment of skin or digestive diseases.

Translated by Agata Flejter-Wojciechowicz

¹¹ www.nc.cdc.gov.